

Geopolitica si Rudolf Kjellen

Geopolitica este o teorie, o orientare de cercetare care relevă legătura de substanță între poziția geografică a unui stat și politica sa. Însăși etimologia termenului spune explicit acest lucru, geo însemnând pământ, teritoriu. Geopolitica privește și analizează politica din perspectiva cadrului natural în care are loc, ea propunându-și să explice măsurile și orientările politice pe baza datelor naturale ale unui stat: poziția geografică, întindere, bogății naturale, populație etc.

Firește că relația mediu geografic - politică s-a impus unor strategii sau oameni de cultură înainte de apariția teoriei propriu-zise. Herder spunea că “istoria este geografie în mișcare”. Napoleon remarca, la rândul său, că “politica unui stat stă în geografia sa”. De asemenea doctrina Monroe - America americanilor - ori cea a “misiunii civilizatoare” a Franței în Africa sunt abordări care implică viziuni geografice și abordări de factură geopolitică. Putem noi considera asemenea poziții ca exprimând aprecieri de natură geopolitică? Neîndoielnic, nu! Ele sunt **constatări sugestive** care surprind o relație: în cazul nostru cea dintre geografie, pe de o parte, și politică, pe de alta. Geopolitica ia naștere în momentul în care apare intenția de a explica această relație, de a o întemeia din perspectivă teoretică. Caracterul doctrinar apare în momentul în care noua teorie, surprinzând rolul real al mediului natural în configurarea politicii, transformă acest element în **factor explicativ principal**, dacă nu exclusiv, neglijând alte determinații, uneori cel puțin la fel de importante.

Întemeietorul de drept al geopoliticii este suedezul **Rudolf Kjellen**, profesor de știința statului la Universitatea suedeză Upsala. El folosește termenul propriu-zis de geopolitică în 1899 într-o prelegere publică. Cuvântul apare, după aceea, într-un studiu scris, “*Introducere la geografia Suediei*”, publicat la 1900. Consacrarea termenului are loc de abia în 1916, când Kjellen publică lucrarea “*Problemele științifice ale războiului mondial*”, în care primul capitol se intitula “Probleme geopolitice”. “*De atunci*”, mărturisește Kjellen, “*denumirea se întâlnește peste tot, cel puțin în literatura (științifică) de limbă germană și scandinavă*” (în I. Conea, “*Geopolitica. O știință nouă*”, vol. Geopolitica, pag.67).

Rudolf Kjellen a ajuns la geopolitică venind dinspre științele statului. Aflat sub puternica influență a culturii germane, Kjellen concepea statul ca o formă de viață – o lucrare a sa publicată în 1917, la Leipzig, se numea chiar astfel “*Der Staat als Lebensform*”, - iar știința politică drept o știință a statului. Statul este studiat din mai multe perspective:

1. Țara (geopolitică)

- Așezarea țării

- Înfățișarea țării

- Teritoriul țării

2. Gospodăria țării (ecopolitică)

- Relațiile comerciale externe

Satisfacerea nevoilor economice proprii
Viața economică

3. Neamul (demopolitică)
Constituția neamului
Poporul
Firea neamului

4. Societatea (sociopolitică)
Structura socială
Viața socială

5. Guvernământul (cratopolitică)
Forma de stat
Administrația
Autoritatea statului

(Acestea reprezintă titlurile capitolelor și subcapitolelor din partea a doua a cărții “*Grundriss zu einem System den Politik*”, Elementele unui sistem de politică- Leipzig, 1920, în I. Conea, “*Geopolitica. O știință nouă*”, pag. 6.).

După cum se observă, Kjellen propune o abordare din multiple perspective ale statului, care să ne ofere o explicație a funcționării sale. În acest cadru, geopolitica urma să examineze suportul geografic, natural al statului. “*Statul, spune mai târziu autorul suedez, nu poate pluti în văzduh, el e legat întocmai ca pădurea de un anume sol din care-și suge hrana și sub a cărui față copacii lui deosebiți își împletesc între ei rădăcinile*” (“*Der Staat als Lebensform*”, în I. Conea, “*Geopolitica. O știință nouă*”, pag. 5).

Este cu totul remarcabilă această viziune sistemică asupra studiului statului, menită să ofere o înțelegere cât mai completă a funcționării sale. Așa cum este demnă de semnalat legătura, comunicarea am spune astăzi, între aceste perspective de abordare, pentru că domeniile de care se ocupă alcătuiesc un întreg. “*Fiecare putere (e vorba de statele mari, de marile puteri), a fost concepută ca unitate politică a cinci componente, putând fi privită: din punct de vedere geografic, etnic, economic, social și juridic, numim aceste cinci fețe ale ființei ei: țară, neam, gospodăria țării, structura socială și guvernământ* (Idem, pag. 30).

Statul este văzut ca o formă de viață (“*marile puteri sunt, înainte de toate, întruchipări ale vieții și chiar cele mai mărețe dintre toate întruchipările de pe pământ ale vieții*”), iar politica drept știința statului. Geopolitica reprezintă, deci, **analiza statului din punct de vedere geografic**, în acest sens ea nefiind altceva decât **geografie politică**. O spune, de altfel, explicit Kjellen: “*Cuvântul a fost formulat pentru întâia oară într-o lecție publică în aprilie 1899... având același înțeles cu “geografia politică” a lui Ratzel și, întrucâtva, chiar cu antropogeografia lui*” (“*Grundriss...*”, în I. Conea, “*Geopolitica. O știință nouă*”, vol. “*Geopolitica*”, pag. 6).

Este limpede că Kjellen descoperă geopolitica în efortul de sistematizare a unghiurilor de analiză și studiu ale statelor. Să ascultăm o mărturisire semnificativă a sa:

“Mai e de dezlegat o problemă pur terminologică. Rânduiala dinăuntru sistemului încă nu e complet așezată, până ce disciplinele deosebite nu vor fi desemnate ca atari prin termeni anume. A le mai numi pe toate politică este un simplu corolar al celor de mai sus; ele sunt toate teorii despre Stat; însușirilor speciale trebuie să li se facă dreptate printr-o specificare a acestui termen general” (“Grundriss...”, în I. Conea, “Geopolitica. O știință nouă”, vol. “Geopolitica”, pag. 6”, pag. 39).

Era vremea desprinderilor, al autonomizării diverselor ramuri dintr-un trunchi comun. În viziunea autorului suedez, geopolitica este **un capitol al politicii**, considerată ea însăși știință. În acest demers, Kjellen fixează pentru geopolitică un anume obiect, un anume unghi de analiză a statului, cel care pornea de la condițiile sale naturale de existență. Dar încă o dată, trebuie repetat că geopolitica era parte componentă a unui demers mai amplu. Dacă vom desprinde acest capitol din formula în care a fost conceput și integrat, cum se procedează nu de puține ori, mai mult, dacă vom încerca să-l aplicăm unei realități radical schimbate, firește că nepotrivirea apare mai mult decât evidentă. Astfel geopolitica poate apărea ca un demers depășit, al cărui domeniu de valabilitate ține de un anumit stadiu în evoluția studiului politicii.

Autor prolific, Kjellen nu își limitează demersul la analize strict teoretice. El scrie, de pildă, un volum monografic, intitulat *“Introducere la geografia Suediei”*, urmărește atent desfășurarea primului război mondial și elaborează lucrări, cum ar fi *“Die Politischen Probleme des Weltkrieges”* (Marile puteri și criza mondială), 1920. În acest proces de analiză concretă a statelor și diverselor situații apar considerații extrem de instructive pentru tema noastră.

Gânditorul suedez împarte geopolitica în:

- a) Topopolitica - subdisciplina care va studia așezarea statului;
- b) Morfopolitica - subdisciplina care va examina forma, granițele, rețelele de circulație;
- c) Fizipolitica – cea care va analiza fizionomia teritoriului, bogățiile solului și subsolului, așezarea matematică, în latitudine și longitudine.

Topopolitica, de pildă, are în vedere așezarea țării, dar, în acest subcapitol nu e vorba de așezarea matematică, geofizică, așezarea lângă mare sau în interiorul continentului (aceasta e studiată în capitolul de fizipolitică), ci de plasarea politică a țării respective. Autorul simte, astfel, nevoia de a trece dincolo de cartografierea geografică, de corelarea unor date fizice: *“În practică este vorba mai ales de un studiu al vecinilor. Se oferă aici observației și reflecției toate problemele fundamentale pentru situația în lume a unei țări care decurg: dintr-o vecinătate simplă sau complicată, din vecinătatea cu state mari sau mici, din distanțele mai mari sau mai mici ce le desparte de centrele de forță și de cultură ale timpului, din situația față cu punctele de fricțiune sensibile ale marii politici, din așezarea la centru, intermediară sau la margine și multele altele de felul acesta”* (“Grundriss...”, în I. Conea, *“O poziție geopolitică”*, în *“Geopolitica și Geoistoria”*, Martie/Aprilie 1944).

Identificăm aici **un alt sens al geopoliticii** care vine tot de la întemeietorul de drept al disciplinei, anume acela de informație politică externă, de studiu al cadrului larg al politicii, de cercetare a ceea ce Kjellen numea **mediul politic**. Or toate acestea presupun nu numai măsurări propriu-zise, ci și evaluări, judecăți, tipuri de raportare. De fapt, aici este vorba de frontierele politice ale statului. Iar examinarea lor implică trecerea dincolo de domeniul precis al cartografierii.

În același sens, Kjellen face deosebirea dintre **poziție geografică și poziție geopolitică**. Prima este fixă, cea de-a doua mereu schimbătoare. Poziția geografică poate fi determinată cu exactitate prin măsurători fizice, cea geopolitică înseamnă “poziția lui în raport cu statele înconjurătoare”, deci implică raportarea la un mediu politic care nu ține neaparat de statul respectiv, dar de care acesta trebuie să țină seama.

Geografie. Geografie politică. Geopolitică. Geostrategie

Este foarte important pentru înțelegerea a ceea ce urmează să precizăm conținutul unor noțiuni importante, cum ar fi geografie, geografie politică, geopolitică, geostrategie.

Geografia este, după caracterizarea lui Ferdinand Braudel, “*studiul societății cu ajutorul spațiului*”. Numai că geografia a fost scrisă după opinia specialiștilor la un nivel modest, într-o manieră statică și descriptivistă, favorizând acumularea de date imense, fără o sistematizare interioară. Spre deosebire de istorie și istorici, geografii s-au ținut, mai ales în secolul al XIX-lea, departe de politică. Remarca se referă, cum releva și Yves Lacoste, în *Dicționarul de geopolitică*, apărut, sub coordonarea sa, la Paris, la învățământul geografic academic, pentru că, la nivelul învățământului primar și secundar, ambele discipline aveau un rol bine definit în promovarea identității naționale. Preocupați să nu aibă atingere cu politica, geografii din mediul academic au recurs cu deosebire la culegerea de date despre climă, sol, subsol, relief, vecinătăți etc.

Geografia politică, întemeiată de Friedrich Ratzel la sfârșitul secolului trecut (autorul german publică lucrarea sa fundamentală, “*Politische Geographie*”, în 1897), studiază “*relația dintre procesele politice și mediul geografic*” (V. Bodocan, “*Geografie politică*”, pag. 9), “*condițiile geografice ale constituirii, dezvoltării și activității statelor*”, potrivit *Dicționarului de sociologie* (coordonatori Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu). Concentrându-și demersul de cercetare pe relația dintre formele de organizare socială și politică, pe de o parte, și mediul geografic, pe de alta, geografia politică încearcă să răspundă la întrebarea: există o legătură între formele politice și mediul natural și dacă da, care ar fi aceasta? La prima parte a întrebării răspunsul este, fără ezitare, afirmativ. În viziunea lui Friedrich Ratzel, statul e tratat ca un organism ale cărui particularități depind în parte de însușirile poporului, în parte de cele ale pământului, rolul determinant revenind acestora din urmă. Între aceste particularități, cele mai importante sunt întinderea, așezarea, felul și relieful pământului, vegetația și apele etc. Deducem de aici deosebirea cardinală dintre geografia politică și geografie. Prima urmărește să surprindă mișcarea, o anume evoluție, dinamica propriu zisă a corelației menționate, în timp ce geografia descrie mai mult condițiile naturale ale mediului fizic.

Mai puțin clară apare deosebirea dintre geografie politică și geopolitică. De ce este mai anevoioasă trasarea acestei demarcații? Pentru că, așa cum am arătat, un prim sens, de început, al geopoliticii coincide cu cel de geografie politică. În acest context, nu putem să nu menționăm că întemeietorul geografiei politice, Friedrich Ratzel, este

îndeobște considerat și întemeietorul de fapt al geopoliticii, în sensul că el a formulat unele noțiuni care l-au influențat pe Kjellen și care au fost preluate de către geopolitica germană în perioada interbelică.

Anton Golopenția remarca și un viciu metodologic în demersurile privitoare la stabilirea obiectului specific al geopoliticii, în sensul că încercările de definire “*n-au pornit de la faptul preocupării zise geopolitice. Ci, dimpotrivă, de la definiții și științe existente cu care credeau că trebuie să le pună de acord*” (“*Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice*”, vol. “*Geopolitica*”, pag. 113). De aceea, centrul de greutate a căzut pe “*construirea definițiilor*” și nu pe delimitarea obiectului de studiu specific al acestei discipline.

Geograful român cu cele mai sistematice preocupări de geopolitică, Ion Conea, citează poziția autorilor germani Hennig-Korholtz în această privință: “*Să fie bine stabilită că geopolitica și geografia politică nu e unul și același lucru, deși aceste discipline au o sumedenie de puncte de contact. Geografia politică se ocupă cu aspectul și împărțirea politică a statelor într-un moment dat – așadar cu o permanență – pe câtă vreme geopolitica se ocupă cu mișcările din procesul de devenire a statelor, mișcări care duc la transformarea, înlocuirea sau deplasarea stărilor celor în ființă la un moment dat – cu acestea și cu rezultatele lor. Geografia politică dă instantanee, imagini ale unei stări de moment, la fel cu clișeele fotografice; geopolitica, dimpotrivă, ne prezintă ca și un film, forțe și puteri în desfășurare*” (“*Einführung in die Geopolitik*”, în I. Conea, “*Geopolitica. O știință nouă*”, vol. “*Geopolitica*”, pag.72).

Am reprodus pe larg această apreciere, întrucât ea este ilustrativă pentru discuția de față. Atunci când obiectul unei discipline nu apare clar conturat, se stabilesc tot felul de distincții, de-a dreptul bizare. Cum este și aceasta, pe care Ion Conea o contestă pe bună dreptate, deoarece se proiectează, arbitrar, asupra geografiei politice un statism pe care aceasta nu-l are. Explicația pe care o găsește geograful român este că acești autori - și noi putem spune, prin extrapolare, că mai toate pozițiile de acest gen - au nevoie de un obiect de cercetare pentru geopolitică și, întrucât nu-l găsesc, apelează la “un furt de bunuri” și răpesc geografiei politice elementul ei dinamic.

În plus, au existat rețineri privitoare la folosirea termenului de geopolitică dată fiind asocierea disciplinei cu practicile expansioniste ale nazismului german. Uniunea Internațională de Geografie a interzis chiar dezbateră sub egida sa a problemelor de geopolitică până în 1964. Firește, în toată această perioadă s-a folosit termenul de geografie politică.

Interesant este că, și după încheierea războiului rece, reticența față de folosirea termenului de geopolitică persistă, mulți autori preferând să opereze cu noțiunea de geografie politică. De pildă, în “*Dicționarul de Sociologie*”, citat anterior, există termenul de geografie politică și numai în explicațiile date în interiorul său se vorbește de geopolitică. Este cu atât mai semnificativă această rețineră, cu cât ea se manifestă într-un context de reviriment al geopoliticii, reviriment generat de prăbușirea fostului sistem socialist, de dezagregarea Uniunii Sovietice, de redefinirea sferelor de influență care urmează unor prefaceri de o asemenea anvergură.

Geostrategia are un sens mai restrâns și desemnează valoarea deosebită a unui loc, a unei întinderi cu deosebire în plan militar. De fapt geostrategia înseamnă gândirea în termeni spațiali a faptului militar, a preocupării de a identifica poziții avantajoase din punct de vedere strategic. Astăzi termenul a căpătat și un înțeles mai larg, el fiind folosit

în legătură cu puncte, zone, întinderi care nu au neapărat o semnificație pentru domeniul militar, ci și pentru cel comercial, al potențialului de control al diferitelor regiuni.

Geopolitică, geoistorie

Un alt termen important pe care trebuie să-l discutăm în cadrul acestui curs introductiv este cel de geoistorie. Sunt mai multe motive care ne îndeamnă să facem acest lucru. În primul rând că este un termen frecvent folosit. În al doilea rând, el prezintă importante conexiuni cu termenul de geopolitică și prilejuiește o mai bună înțelegere a acestuia din urmă. Acest termen figurează și în titlul primei reviste de profil din România, intitulată *“Geopolitica și Geoistoria”*, editată la București, începând cu 1941. Alăturarea celor doi termeni chiar în titlu nu este întâmplătoare și se cuvine să încercăm o explicație.

Cum se spune și în *“Cuvântul înainte”* al primului număr, *“Geopolitica nu este altceva decât, în mare măsură, geoistoria prezentului (prin geoistorie trebuind să înțelegem atâta istorie, românească sau oricare alta, câtă se poate prin geografie explica)”*.

Deci geoistoria este și ea, ca și istoria propriu-zisă, un sumumum de învățăminte; de învățăminte, de această dată, privind lecțiile pe care geografia le-a oferit de-a lungul istoriei. Am putea noi studiind geopolitica să ne lipsim de mina de constatări și concluzii pe care o reprezintă geoistoria?

După cum se poate observa, geopolitica prezintă o înrudire de substanță cu geoistoria. Nu am putea să facem analize geopolitice realiste și adânci fără a lua în calcul ceea ce ne transmite trecutul sub formă de semnal, de avertisment, de povață. Așa cum se sublinia și în prefața la care am făcut referire, de fapt *“geopolitica porcede, în parte, din geoistorie și numai la lumina acesteia poate, geopolitica, lămurii îndeajuns prezentul”*.

Pentru toate statele învățămintele privind relația dintre geografie și viața oamenilor de-a lungul timpului sunt importante. Ele sunt cu deosebire relevante pentru acele state de dimensiuni mai mici, aflate la ceea ce autorii revistei *“Geopolitica și Geoistoria”* numesc *“vaduri geopolitice ale vremii și planetei”* sau *“răspântii geopolitice”*. De ce? Pentru că la asemenea vaduri se adună și avantajele și primejdiile, atuurile dar și poftelile de a deține asemenea atuuri. În cazul acestor țări (printre care autorii revistei numesc și România) care dețin un gen de *“cumul geopolitic”* învățămintele istoriei sunt mai condensate, mai pline de substanță, au un statut nu de îndemn facultativ, ci de constantă ce condiționează chiar supraviețuirea statelor. Avem de-a face cu ceea ce Adam Michnik numea referindu-se la relațiile Poloniei cu Rusia, la învățămintele pe care istoria le degajă privitor la aceste învățăminte, cu *“legile dure ale geopoliticii”* de care nu se poate face abstracție decât cu un preț foarte mare: *“o regulă a politicii poloneze trebuie să fie un dialog permanent cu Rusia. Chiar cu Rusia, care recurge la o retorică imperială. Acestea sunt legile dure ale geopoliticii”* (A. Michnik, *„Polonia în jocul cu Rusia”*). Pentru România, geoistoria este cu deosebire instructivă. Iar situarea chiar în titlu a termenului este menită să sublinieze acest lucru.

Istoria ne propune și o anumită **percepție** asupra unui eveniment sau a unei relații. Când vorbim de geoistorie nu putem să avem în vedere doar analiza rece și obiectivă a unei situații, ci și percepția acelei situații care ne vine din trecut. Percepție fixată în

manualele școlare și în mentalul colectiv al unei comunități. O asemenea realitate psihologică ne influențează atitudinea, judecata, comportamentul, are o existență de sine stătătoare în conștiința publică, opunându-se parcă altor interpretări, altor abordări ale acelorași evenimente sau situații.

Istoria modernă a relațiilor germano-franceze a fost influențată de percepția existentă în legătură cu aceste raporturi, percepție care nu facilita o abordare firească, netensionată a acestei probleme. Am recurs la acest exemplu și pentru a arăta că depășirea unor asemenea percepții presupune existența unor oameni vizionari, regândirea fundamentală a unui raport, dar implică și apariția unui moment prielnic, a unei evoluții care pune în termeni noi problema respectivă. De multe ori se face trimitere la acest exemplu într-adevăr pilduitor, fără a avea în vedere toate dimensiunile semnalate.

Atunci când în dispută se află un teritoriu, în conflict intră idei, percepții despre problema aflată în discuție și nu adevărul. Iar decizia luată de un lider ia în calcul și propria evaluare, dar încorporează și ideile, percepțiile care există la nivelul social mai larg despre acea problemă. În preambulul *“Dicționarului de geopolitică”*, apărut sub direcțiunea lui Yves Lacoste, se remarcă, pe bună dreptate, că: *“Rolul ideilor - chiar și false - este capital în geopolitică, întrucât ele sunt cele care explică proiectele și care, asemenea cauzelor materiale, determină alegerea strategiilor”* (“Preambul”).

Bibliografie

1. Bodocan, V., **“Geografie politică”**, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.
2. Conea, I., **“Geopolitica. O știință nouă”**, extras din Numărul 9-10, anul III, Sept/Oct 1937, Institutul Social Român, București, 1938.
3. Conea, I., A. Golopenția și M. Popa-Vereș, **“Geopolitica”**, Editura Ramuri, Craiova, 1940.
4. Lacoste, Y., **“Dictionnaire de geopolitique”**, (Sous la direction de), Flammarion, Paris, 1993.
5. Michnik, A., **“Polonia în jocul cu Rusia”**, Gazeta Wyborcza, nr. 95/1995.
6. ***, **“Dicționar de sociologie”** (coord. L. Vlăsceanu și C. Zamfir), Editura Babel, București, 1993.
7. ***, **“Geopolitica și Geoistoria. Revistă română pentru sudestul european”**, Societatea Română de Statistică, București, 1941-1944.